

TARTU ÜLIKOOL
AJALOO JA ARHEOLOOGIA INSTITUUT
EESTI AJALOO OSAKOND

MATI LIIM

**AUGUST REI VALITSUS (1928-1929):
moodustamine ja tegevuse põhijooned**

BAKALAUREUSETÖÖ

JUHENDAJA: AGO PAJUR

TARTU 2018

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Koalitsioonikõnelused.....	5
1.1 Valitsuskriis.....	5
1.2. August Rei riigivanema kandidaadina	9
1.3. ESTP heakskiit Rei valitsusele	16
2. August Rei valitsus võimul	18
2.1. Valitsuse tegevuse põhijooni.....	18
2.2. Valitsuse vahekord Riigikoguga	22
Kokkuvõte	26
Kasutatud allikad ja kirjandus	29
Summary	31
Lisad	34

Sissejuhatus

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärgiks on uurida: 1) Jaan Tõnissoni kolmanda valitsuse tagasiastumisele järgnenud koalitsioonikõnelusi, mis leidsid aset 13. novembrist 4. detsembrini 1928, ning 2) August Rei moodustatud ja 4. detsembril 1928 Riigikogu heakskiidu pälvinud valitsuse tööd kuni selle ametist lahkumiseni 9. juulil 1929. Seejuures otsitakse vastuseid järgmistele küsimustele: 1) Kuidas said üldse sotsialistid III Riigikogu esimehelt Karl Einbundilt pakkumise moodustada koalitsioon; 2) milliste olukordadega pidi Rei silmitsi seisma koalitsiooniläbirääkimistel; 3) kuidas muutus valitsuse töökava läbirääkimiste käigus; 4) milliseks kujunes deklaratsiooni täitmine valitsuse elu jooksul; 5) millised olid valitsuse probleemid Riigikogus; 6) mida valitsuse ajal peamiselt tehti Eestis.

August Rei kabinet pälvis omas ajas küllalt suurt tähelepanu. Kahe maailmasõja vahelises Eestis tegutsesid enamasti kesk- ja parempoolsete parteide moodustatud koalitsioonivalitsused, millest vasakpoolsed eelistasid distantseeruda, jäädes opositsiooni. Eesti suurim ja mõjukaim vasakerakond – Eesti sotsialistlik tööliste partei (ESTP) – oli küll varem aeg-ajalt valitsusse kuulunud, kuid polnud kunagi olnud koalitsiooni juhtpartner. August Rei valitsus oli esimene ja ainus teise maailmasõja eel Eestis sotsialistide poolt juhitud koalitsioonivalitsus.

Teema valikul sai määravaks asjaolu, et August Rei valitsust on varasemas ajalookirjanduses küll sageli mainitud, kuid valitsuse moodustamiseni viinud koalitsioonikõnelusi ega valitsuse järgnevat tegevust pole kunagi põhjalikult analüüsitud.

Eesti Vabariigi poliitilistest arengutest aastail 1920-40 on kirjutatud küllaltki rohkesti. Seda nii Eesti ajaloo üldkäsitlustes¹ kui ka mitmetes eriuurimustes². Samuti on avaldatud nimetatud teemaderingi puudutav dokumentide publikatsioon.³ Samuti on käsitletud kitsamaid ja spetsiifilisemaid valdkondi. Esmajoones väärivad märkimist küll juba nõukogude ajal ilmunud ja sellest tulenevatest kitsaskohtadest tulvil ainus monograafiline ülevaade ESTP tegevusest Herbert-Armin Lebbini sulest, emeriitprofessor Mati Grafi põhjalik uurimus Eesti erakondliku maastiku kujunemisest ja arengust, omaaegse nimeka majandusajaloolase Otto Karma raamat

¹ Elango, Õie; Ruusmann, Ants; Siilivask, Karl. *Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani*. Tallinn: Olion, 1998; *Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni*. Peatoim. Sulev Vahtre. Tartu: Ilmamaa, 2005; Zetterberg, Seppo. *Eesti ajalugu*. Tallinn: Tänapäev, 2011

² Mägi, Artur. *Kuidas valitseti Eestis*. Stockholm: Tõrvik, 1951; Ruusmann, Ants. *Eesti Vabariik 1920-1940: Sisepoliitiline areng*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikakooli kirjastus, 1997

³ *Eesti Vabariigi sisepoliitika 1921-1929: dokumentide kogumik*. Tallinn; Tartu: Eesti Rahvusarhiiv, 2002

Eesti Vabariigi majanduspoliitikast ning politoloog Rein Toomla teos Eesti erakondadest.⁴ Eraldi väärrib mainimist ajaloodoktor Jüri Anti biograafia August Reist.⁵

Käesoleva töö seisukohast osutusid kõige informatiivsemateks aga III Riigikogu protokollid, ESTP keskkomitee ja parlamendirühma protokollid, Riigi Teataja ning ajakirjandus.

Töö põhiallikaks kujunes kaasaegne ajakirjandus, mille peamiseks eripäraks tol perioodil oli erakondlikkus, st enamikul parteidest oli ajalehe näol oma häälekandja, mis väljendas selgelt erakonna seisukohti. August Rei valitsuse moodustamise ja tegevuse uurimisel pakub suurimat huvi mõistagi ESTP häälekandja, milleks oli neil aastatel ajaleht Rahva Sõna. Lisaks leidsid kasutamist ka teiste erakondade häälekandjad: Põllumeeste kogude Kaja, Tööerakonna Vaba Maa ning Asunike koonduse Maa. Kuna parteilised ajalehed vahendasid oma erakonna kasuks kallutatud informatsiooni, siis võimaldasid need ehitada üles erakonna kujutluspilti endast ja mõista selgemini nende seisukohti vastasseisus teiste poliitiliste jõududega mõne üksikküsimuse või -juhtumi osas. Erakondlikust ajakirjandusest saadud pildi tasakaalustamiseks, põhifaktide kontrollimiseks ja üleüldist tähtsust omanud uudiste eristamiseks on kasutatud Päevalehte, mis püüdis olla apoliitiline ja neutraalne.

Rahvusrhiivi materjalidest on töös kasutatud ennekõike ESTP Riigikogu rühma ja partei juhtkonna koosolekute protokolle⁶, mis pakkusid väärtuslikku pilguheitu erakonna telgitagustesse. Vähemal määral leidsid kasutust ka Riigikogu ja Riigikantslei materjalid.⁷

Töö jaguneb kaheks osaks. Esimene osa käsitleb Jaan Tõnissoni valitsuse lagunemise põhjuseid ja tagamaid ning räägib Jaan Sootsi kandidatuurist ja tema katsest koalitsioon moodustada. Seejärel keskendub peatükk August Rei kandidatuurile ja vaevaliselt kulgenud koalitsiooniläbirääkimistesse ning lõpetab valitsuse väljakuulutamise, analüüsides valitsusdeklaratsiooni punkte. Esimene peatükk lõpetab ESTP IV kongressiga ja sotsialistliku avalikkuse heakskiidu andmisega Rei valitsusele. Töö teine osa keskendub valitsuskoalitsiooni tegevuse põhijoontele ja valitsuse vahekorrale Riigikoguga.

⁴ Lebbin, Herbert-Armin. *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis*. Tallinn: Eesti Raamat, 1970; Graf, Mati. *Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934*. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2000; Karma, Otto. *Eesti Vabariigi majanduspoliitika: kaks aastakümnet 1919-1939*. Tallinn: Umara, 1999; Toomla, Rein. *Eesti erakonnad*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999

⁵ Ant, Jüri. *August Rei – Eesti riigimees, poliitik, diplomaat*. Tartu: Rahvusrhiiv, 2012. lk 150-163

⁶ Rahvusrhiiv Tallinnas (RA, ERA) fond 87 – Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei

⁷ Rahvusrhiiv Tallinnas (RA, ERA) fond 31 – Riigikantslei; fond 80 - Riigikogu

1. Koalitsioonikõnelused

Sõdadevahelises Eestis oli valitsuste keskmine eluiga 8 kuud ja 20 päeva. Valitsuse kutsus ametisse Riigikogu ja valitsuse kujundamine muutus kiiresti poliitiliste rühmade vaheliseks kauplemiseks. Seda põhjusel, et Riigikogus oli palju rühmi ja koalitsiooni moodustamiseks oli vaja neist mitme osavõttu. Oli paratamatu, et vähemalt osa lahkuvasse valitsuskoalitsiooni kuulunutest osalesid ka järgmise valitsuse moodustamises. See tõi kaasa piiratud ulatuses muutusi ja valitsuse lühikese eluea tõttu ei saanud planeeritavad töökavad üksteisest ulatuslikult erineda. Koalitsioonide kujundamisel leppisid partnerid kokku vaid valitsuse tegevuse üldalustes, mitte üksikküsimustes. Tekkisid üldsõnalised ja väheütlevad deklaratsioonid.⁸

August Rei valitsuse moodustamise eel ja ajal tegutses Riigikogu kolmas koosseis, mis valiti ametisse 15.-17. mail 1926. aastal. Valimised võitis Eesti sotsialistlik tööliste partei (ESTP), kes sai parlamendis 24 kohta. Järgnesid Põllumeeste kogud 23, Asunike koondus 14 ning Tööerakond 13 kohaga. Tagasihoidlikumalt olid esindatud ka Rahvaerakond (8 kohta), prokommunistlik Eesti tööliste partei (6), Kristlik rahvaerakond (5), Vene rahva ühendatud nimekiri (3), Saksa-balti erakond (2) ja Majaomanike seltside liit (2).⁹ III Riigikogu koosseisu ajal tegutses neli valitsust – kahele järjestikusele Jaan Teemanti kabinetile järgnesid Jaan Tõnissoni ja August Rei valitsused.

1.1. Valitsuskriis

Jaan Tõnissoni valitsus, kuhu kuulusid Rahvaerakonna, Põllumeeste kogude, Asunike koonduse ja Tööerakonna esindajad, oli astunud ametisse 9. detsembril 1927. Vähem kui aasta hiljem, 13. novembril 1928 loeti aga Riigikogu istungil ette riigivanema teadaanne, milles öeldi, et „Vabariigi Valitsusel praeguses koosseisus mitte enam võimalik ei ole edukat tööd koos Riigikoguga jätkata.“¹⁰ Otsus oli ajendatud 9. novembril peetud Riigikogu koosolekust, kus üks koalitsioonipartneritest, Põllumeeste kogud, hääletas koos opositsioonilise ESTP-ga valitsuse esitatud asunduskapitali seaduse eelnõu vastu. Erinevate osapoolte hinnangul lükati eelnõu tagasi nii selle üldise ebamäärasuse kui ka mitmete konkreetsete küsitavuste tõttu selle sisus.

⁸ Mägi, lk 44-45

⁹ Toomla, lk 168-169.

¹⁰ RA, ERA.80.3.312, l. 594, III Riigikogu, 13.11.28

Põllumeeste kogude häälekandja Kaja sõnul oli asunduskapitali eelnõu „nii puudulikult välja töötatud, et isegi praegune valitsuse juht järelemõtlevalt pead vangutama pidi, kui põllumehed eelnõu kohutavatele aukudele tähelepanu juhtisid. Kapitalid, mis kuni 14 miljardini (sentides) võivad tõusta, taheti üheainsa inimese käsutusse anda, ilma et Riigikogul ja valitsusel palju õigustki oleks olnud järelevaadata, kuidas see isik nende hiigla summadega ümber käib.“¹¹

Päevalehe arvates sai aga peamiseks komistuskiviks põllutööministri püüe asutada Põllutöökoda. Põllutöökoja loomine oli aastaid olnud ka Põllumeeste kogude prioriteediks, kuid protesti tekitas asjaolu, et koja tegevuskulud taheti panna selle liikmete, st põllumeeste õlule. Kohustuslik lisamaks, mille sissenõudmine kavatseti teha ülesandeks politseile, kutsus esile kogupõllumeeste ja asunike vastasseisu.¹²

Riigikogu 9. novembri istung näitas, et Põllumeeste kogud valmistasid ette umbusaldusavaldust Tõnissoni valitsuse põllutööministrile Oskar Kösterile (Asunike koondus). Väidetavalt kavatseti see esitada parlamendi järgmisel koosolekul, 13. novembril¹³ ning mõistagi ähvardas see järgnevalt tuua kaasa kogu valitsuse umbusaldamise. Olukorra arutamiseks kutsus Tõnisson 13. novembril kokku valitsuse erakorralise nõupidamise. Koosolek kestis alla tunni (kell 13.15–14.00) ja lõppes tagasiastumise otsusega.¹⁴

Seda võib tõlgendada poliitilise käiguna, et vältida järgnevat kriitikatulva valitsuserakondade aadressil. Ulatuslik kriitika aga võinuks oluliselt vähendada häälte saaki 1929. aasta parlamendivalimistel. Tööerakond kaotaski järgnenud valimistel varasemaga võrreldes kolm kohta, kuid kaotuse põhjused ei ole üheselt tuvastatavad.¹⁵

Päevalehe hinnangul toimus valitsuse lagunemine siiski mitte eelseisvate valimiste ootuses, vaid asunduskapitali seaduse tagasilükkamise tagajärjel. Kuna üheks vastuhääletajaks oli koalitsioonipartner, sai Tõnissonile selgeks, et valitsusel puudub kindel seljatagune.¹⁶ Sama seisukohta väljendas ka Tõnisson ise valitsuse lahkumisteedaandes.¹⁷ Põllumeeste häälekandja seevastu toonitas, et Tõnissoni valitsus polevat oma 11-kuulise valitsusaja jooksul täitnud mitte ühtegi põllumeestele antud lubadust.¹⁸

¹¹ Kaja 13.11.28, lk 3.

¹² Päevaleht 14.11.28, lk 2.

¹³ Kaja 15.11.28, lk 2.

¹⁴ RA, ERA.31.2.76, l. 3385, Vabariigi valitsuse koosoleku protokoll, 13.11.1928.

¹⁵ Toomla, lk 168-169.

¹⁶ Päevaleht, 14.11.28, lk 3.

¹⁷ RA, ERA.80.3.312, l. 594-595, III Riigikogu, 13.11.28.

¹⁸ Kaja 15.11.28, lk 2.

Seoses Jaan Tõnissoni kabineti tagasiastumisega tuli moodustada uus koalitsioon. 14. novembril tegi Riigikogu esimees Karl Einbund ettepaneku kabineti kokku seadmiseks Põllumeeste kogude prominentsele liikmele erukindral Jaan Sootsile, kes oli Riigikogu 9. novembri koosolekul rünnanud Oskar Kösterit ja tema tegevust.¹⁹

15. novembriks koostas Soots 20-punktilise töökava, mis sai aluseks järgnenud läbirääkimistele. Soots seadis sihiks laia koalitsiooni, püüdes kaasata lisaks Tõnissoni valitsusse kuulunud erakondadele (Põllumeeste kogud, Asunike koondus, Rahvaerakond, Tööerakond) ka Kristlikku rahvaerakonda. Lisaks soovis Soots moodustada valitsuse nii, et see koosnenuks riigivanemast ja seitsmest ministrist. See tähendanuks Riigikogu komisjonidesse takerdunud ministeeriumide korraldamise seaduse kohest elluviimist. Seadus, mis nägi senise 11 ministri asemel valitsuses ette seitset ministrit, jõudis Riigikokku 29. novembril 1928, võeti vastu 19. märtsil 1929 ja jõustus sama aasta 1. juulist.²⁰

Sootsi kava sisaldas lisaks fiskaalpoliitikat puudutanud punktidele, nagu asundustalude krediteerimine ja riiklike kulude kokkuhoid, järgmisi nõudmisi: töötada välja omavalitsusseadused ja asundusseadus, lihtsustada asunduskapitali seadust, korraldada ümber metsade administratsioon ja tollijärelevalve ametkond, kutsuda ellu põllutöökoda ning nõuda tulevastelt põllutööministritelt kõrgharidust.²¹

Parlamendi ringkondades levis arvamus, et Sootsi kava ei leia kõigi koalitsiooni kutsutud erakondade toetust. Päevalehe sõnul „rühmad ei saanud veel süveneda kavasse ja võtta seisukohta, kuid pealiskaudselgi silmitsemisel vangutati mõnel pool pead.“²² Mitu kavapunkti oleksid põllutööministeeriumi senise kursi ümber pööranud ja see oli asunikele vastuvõetamatu. Asunikud oleksid pigem leppinud sotsialistiga põllutööministri kohal, kuid ei soostunud andma ministeeriumi Põllumeeste kogude juhtida. Samuti olid asunikud vastu ettepanekule jätta põllutööministeeriumi eelarves leidunud toetusummade jagamine valitsuse kompetentsi. Ning muidugi ei sümpatiseerinud neile seegi punkt, mis nõudis tulevaselt põllutööministritelt kõrgharidust, kuna see oli suunatud isiklikult Oskar Kösteri vastu, kel kõrgem haridus puudus. Päevalehe hinnangul oli kaval kaks eesmärki – asunikud valitsusest välja tõrjuda ja koalitsiooni ebaõnnestumisel kasutada kava Põllumeeste kogude tulevases valimiskampaanias.²³ Selle

¹⁹ RA, ERA.80.3.312, l. 545-590, III Riigikogu, 09.11.28; Rahva Sõna 15.11.28, lk 3

²⁰ Vabariigi Valitsuse ja ministeeriumide korraldamise seadus, 19.03.1929. – *Riigi Teataja* 1929, nr 28, lk 255-259.

²¹ Päevaleht 16.11.28, lk 3

²² Päevaleht 16.11.28, lk 3

²³ Päevaleht 16.11.28, lk 3

hinnangu poolt kõneleb ka asjaolu, et Soots loobus valitsuse kujundamise ülesandest suhteliselt kergekäeliselt.

Jaan Soots teatas 16. novembril, et tal ei ole õnnestunud valitsust moodustada. Selle põhjuseks oli töökava, mis tekitas erinevatel põhjustel erakondade vahel paksu verd. Asunikele ja rahvaerakondlastele polnud vastuvõetav endise mõisnike krediitkassa ümberkorraldamine „Maapanga filiaaliks.“²⁴ Tööerakond nõudis üüriseaduse kaotamist, kuid pörkus Põllumeeste kogude vastuseisule. Sotsialistide häälekandja nimetas Sootsi programmi koguni purutagurliseks.²⁵ Ainult kristlastel ja kogupõllumeestel polnud töökavale etteheiteid.²⁶

Kaja artiklis spekulēriti, et Sootsi ebaõnnestumise järel läheb järg ilmselt sotsialistide kätte. Sotsialistid olid ka avalikult teatanud, et on valmis valitsuse moodustamist enda peale võtma. Esile kerkis kolm kandidaati: Karl Ast, August Rei ja Mihkel Martna. Nendest kolmest peeti kõige tõenäolisemaks riigivanemakandidaadiks Asti, kuid samas kahtles Kaja tõsiselt sotsialistide võimes toimiv koalitsioon kokku saada.²⁷ Ka Rahva Sõna polnud pahempoolse koalitsiooni moodustamise võimalikkuses kindel, kuna „keskrühmadel ei näi aga kalduvust olevat pahemale tiivale lähenemiseks.“²⁸

Pärast Sootsi loobumist pöördus Karl Einbund Eesti tööliste partei esindaja August Sprenki poole küsimusega, kuidas suhtuks nende rühm pahempoolsesse koalitsiooni sotsialistide juhtimisel. Sprenk vastas, et nemad pole taolise koalitsiooni vastu ja jääksid ka halvimal juhul hääletusel erapooletuks. Samal, 16. novembri õhtul küsis Einbund ESTP fraktsiooni esimehelt Leopold Johansonilt, kas sotsialistid on valmis moodustama valitsust ja kelle poole tuleks tal pöörduda. Johanson andis arvatavasti vastuseks August Rei nime ning seejärel pöördus Einbund valitsuse moodustamise ülesandega August Rei poole. Üheks põhjuseks, mis ajendas Einbundi sotsialistidele panustama, oli sotsialistide ja kogupõllumeeste koostöö asunduskapitali seaduse läbikukutamisel. Kuna Põllumeeste kogud ei suutnud valitsust moodustada, oli loogiline teha järgmine ettepanek sotsialistidele. Lisaks olid tööerakondlased ja asunikud andnud mõista, et neile oleks pahempoolne koalitsioon keskrühmadega vastuvõetav. Pärast Sootsi läbikukkumist muutus ka Rahvaerakond sotsialistide suhtes koostööaltimaks.²⁹

²⁴ Päevaleht 17.11.28, lk 3

²⁵ Rahva Sõna 18.11.28, lk 3

²⁶ Päevaleht 17.11.28, lk 3

²⁷ Kaja 16.11.28, lk 3

²⁸ Rahva Sõna 15.11.28, lk 3

²⁹ Rahva Sõna 18.11.28, lk 3

Sotsialistide kaasamisele polnudki häid alternatiive, sest üksnes kodanlikele erakondadele tuginenud Tõnissoni valitsus oli äsja tagasi astunud ja uue samalaadse kabineti kujundamine polnud Sootsil õnnestunud. Samas ei olnud mõeldav ka sotsialistlik valitsus, kuna sotsialistidel oli Riigikogus vaid 24 kohta ning isegi Eesti tööliste partei 6-liikmelise fraktsiooni toetus poleks neid aidanud. Seetõttu tuli tahes-tahmata panustada koalitsioonile, kuhu kuuluksid lisaks kodanlikele parteidele ka sotsialistid. Üldjuhul lähtusid küll Eesti sotsialistidki ülemaailmsest tavast, mille kohaselt sotsialistid püüdsid võimalusel vältida osalust kodanlikes koalitsioonides, kuid erandeid oli tehtud varemgi – Vabadussõja aastail osalesid sotsialistid nii Ajutises valitsuses kui ka Otto Strandmani ja Jaan Tõnissoni kabinettides ning hiljem (1924-25) Jüri Jaaksoni laiapõhjalises koalitsioonivalitsuses.

1.2. August Rei riigivanema kandidaadina

16. novembri õhtul otsustas Einbund pöörduda August Rei poole. Riigikogu sotsialistlik rühm aimas seda aga ette ja kogunes juba päeval koosolekule, kus pandi paika esialgne raamistik edasiseks tegevuseks. Rei kinnitati riigivanema kandidaadiks ühehäälselt, kuid tulevasele valitsusele otsustati anda heakskiit ainult tingimusel, et keskerakonnad soostuvad sotsialistide töökavaga. Valmis esialgne 15-punktiline kava, mida Rei sai õiguse vajaduse korral muuta.³⁰ Seda õigust Rei ka kasutas ning 20. novembri ajalehtedes avaldatud 15-punktiline kava ei olnud enam sama, mis 16. novembril parlamendirühmas koostati.

Kuna algsed kavapunktid olid väga üldsõnalised, siis osutus nende muutmine mõõdapääsmatuks. Näiteks kadus kavast punkt „elukalliduse vastu võitlemine“, mis ei öelnud sisuliselt midagi. Samuti jäeti välja punktid, mis nõudsid kriminaalseadustiku muutmist, kustutades paragrahvid streigis osalejate karistamise ja surmanuhtluse määramise kohta, ning 8-tunnise tööaja seaduse vastuvõtmist. Küll aga seati sihiks töötada välja Asunduskapitali seadus, st sama seadus, mille tagasilükkamine 9. novembril oli vallandanud valitsuskriisi. Asunduskapitali seaduses taheti pöörata erilist tähelepanu popsikohtadele ning põllu- ja metsatööliste asundamisele ja seada väikemaapidajate nõustamiseks ametisse eraldi põllutööinstruktorid. Ülejäänud sotsialistide kava läbivaks teemaks olid sotsiaalsed reformid: hoolekandeseadus, kollektiivlepingute seadus, tööpuuduse vastased reformid ning riiklik ehituspoliitika linnakorterite ja maal elavate popside ja maata inimeste jaoks. Riigiametnikele

³⁰ RA, ERA.87.1.215, l. 23, ESTP Riigikogu rühma koosolekute protokoll, 16.11.28

kavatseti sisse seada vanaduspensionid. Lisaks sisaldas töökava majanduspoliitikat puudutanud punkte. Muuhulgas taheti maksusüsteem ümber korraldada astmeliseks, et „kehvematel maksukoormat kergendada riigieelarvet tasakaalust välja viimata“. Ikalduse tõttu oli põllumajandus halvas seisus, mistõttu kavatseti sisse seada talumajandite sundkindlustus ning piirata kartuli väljavedu.³¹

Saades Einbundilt ettepaneku valitsuse kujundamiseks, palus Rei mõtlemisaega kuni 20. novembrini. 19. novembril alustas Rei läbirääkimisi kolme parlamendirühma esimehega: Ado Anderkopp (Tööerakond), Oskar Köster (Asunike koondus) ja Karl Kornel (Rahvaerakond). Esimehed omakorda palusid lisaaega 20. novembri hommikuni, et pidada läbirääkimisi oma rühmadega.³² 20. novembri õhtul toimus teine kohtumine, kus Reile teatati nõusolekust alustada läbirääkimisi. Kuna aga kodanlike erakondade jaoks polnud Rei töökava täies ulatuses vastuvõetav, siis edastati nende seisukohad Reile kirjalikult.

Asunikud esitasid oma kirjas kõige rohkem nõudmisi. Nad vastustasid kartulite väljaveotolli kehtestamist ja sõjaseisukorra kaotamist ning kahtlesid maksureformi ja hoolekandereformi teostamise võimalikkuses III Riigikogu lühikeseks jäänud tegevusaja vältel. Täiesti võimatuks hinnati kollektiivlepingute sisseseadmist, kuna selleks oluks vaja hästiorganiseeritud tööliklassi. Kulude kokkuhoiuga nõustuti, kuid seda ei soovitud teha kaitsevää arvelt. Asunikud andsid lisaks palju soovitusi, millest enamik puudutasid põllumajandust. Talundite sundkindlustuse asemel taheti luua eriline ikaldusfond, peeti vajalikuks asutada uusi põllutöökoole, muuta toitainerikkad metsamaad põldudeks, seada põllumajanduse tootlikkuse tõstmiseks ametisse põllutööinstruktorid ja anda maapiirkondadele ehituslaenu. Erilist tähelepanu sooviti pöörata asunduskapitali seadusele. Lisaks nõuti maanteevõrgu korrastamist, maa postiolude parandamist, palgamaade küsimuse lahendamist ja tollide alandamist põllumajandustoodetelt.

Tööerakond nõustus kulude kokkuhoiuga ja selle raames ka senise kümne ministeeriumi asendamisega seitsme ministeeriumiga. Samas seisid tööerakondlased vastu sõjaseisukorra kaotamisele ja laialdasele sotsiaalhoolekandele ning ei pidanud tarvilikuks tõsta tööliste palku ega piirata kartulite väljavedu. Küll aga nõustuti asunduskapitali seaduse väljatöötamisega ning nõuti, et valitsus pööraks rohkem tähelepanu rannarahva ja kalurite raskele olukorrale.

³¹ Samas; Rahva Sõna 20.11.28, lk 3, 6

³² Rahva Sõna 20.11.28, lk 3

Rahvaerakond nõustus maksureformiga ja põllumajanduse vabatahtliku kindlustamisega. Seevastu ei pooldatud uusi algatusi sotsiaalseadusandluses ning kollektiivlepingute seaduse teostamist III Riigikogu ajal peeti ebatõenäoliseks. Kartuli väljaveo piiramiseks ei nähtud tarvidust. Ehituslaenu osas taheti kaasata omavalitsusi ja eraettevõtjaid ning sõjaseaduse kaotamisega lubati nõustuda üksnes juhul, kui see asendatakse kaitseseadusega.³³

21. ja 22. novembril pidas Rei teiste erakondade juhtidega läbirääkimisi lahkavamuksi põhjustanud punktide osas.³⁴ 22. novembril arutas valitsuse moodustamist ESTP keskkomitee, mis andis Reile nõusoleku valitsust moodustada tingimusel, et keskerakonnad kiidavad tema töökava põhijooned heaks.³⁵ Sama päeva õhtul saavutasid rühmade esindajad kokkuleppe seitsme kavapunkti osas.³⁶ Koalitsioonis osalemise kohta ei andnud Rahvaerakond veel kindlat vastust, kuna selles küsimuses pidi langetama otsuse partei keskkomitee. 23. novembriks oli otsus langenud ja rahvaerakondlased keeldusid valitsusse minemast ilma kristlasteta.³⁷

Kui seni oldi veendunud, et kristlased koos sotsialistidega valitsusse ei astu, siis Rahvaerakonna vahendusel sai teatavaks, et kristlased on valmis otsima kompromisse. 23. novembri kohtumisel asusidki tööerakondlased ja asunikud seisukohale, et tuleks pöörduda ka kristlaste poole. Kristlik rahvaerakond omalt poolt esitas nõudmise, et kõigile alevites asuvatele kirikutele (kokku 14) eraldataks kuni 3 ha maad. Lisaks nõudsid kristlased Toomkiriku varade üle otsustamist kristliku kogukonna huve silmas pidades. Mõlemad küsimused olid parasjagu teravalt päevakorral – esimest arutas Riigikogu maaseaduse komisjon ja teist kohus.³⁸ 24. novembril vestles Rei telefonitsi kristlaste juhi Jaan Lattikuga, kes lubas anda omapoolse vastuse 27. novembril, pärast erakonna keskkomitee koosolekut.³⁹

Seega seisis valitsuse moodustamine kristlaste ja rahvaerakondlaste taga. Kuna üldjoontes suhtusid kristlased Rei töökavasse positiivselt, siis leiti, et kui sotsialistid kristlaste nõudmistele vastu tulevad, võib koalitsioon teoks saada. Kristliku rahvaerakonna keskkomitee sai 27. novembril kokku ning seal ei puudunud siseopositsioon. Mõned keskkomitee liikmed olid kategooriliselt vastu pahempoolsesse koalitsiooni astumisele, kuid enamus pooldas lõpuks koalitsioonis osalemist.⁴⁰

³³ Samas, Rahva Sõna 22.11.28, lk 3, 6

³⁴ Rahva Sõna 23.11.28, lk 1

³⁵ RA, ERA.87.1.151, l. 45, ESTP keskkomitee koosoleku protokoll, 22.11.1928

³⁶ Rahva Sõna 24.11.28, lk 1

³⁷ Rahva Sõna 24.11.28, lk 1

³⁸ Rahva Sõna 25.11.28, lk 3

³⁹ Rahva Sõna 27.11.28, lk 1

⁴⁰ Rahva Sõna 28.11.28, lk 1

27. novembri õhtul esitasid kristlased Reile varasemast konkreetsemad nõudmised: 1) varustada kirikud ja kogudused kütteinete, eraldades selleks haumetsa ja turbamaid; 2) tagastada alevite ja linnade koguduste maad; 3) maksta tasu kogudustelt võõrandatud maade eest; 4) anda varem Toomkirikule kuulunud riigistatud majad sihtotstarbeliseks kasutamiseks konsistooriumile; 5) eraldada riigieelarvest 3-5 miljonit senti perekonnaseisuametnikena tegutsevate vaimulike pensionifondi moodustamiseks.

Nõudmiste teatavaks tegemise järel pidas Rei nõu sotsialistide, asunike ja tööerakondlastega, et selgitada kõigi partnerite suhtumist kristlaste soovidesse. Küttematerjalide osas otsustati koostada vastav seaduseelnõu. Teiste küsimuste suhtes ei võetud lõplikku seisukohta, kuna kristlased polnud omi nõudmisi teiste erakondade esindajate jaoks „konkreetselt formuleerinud“, mida võib tõlgendada viivitustaktikana. Vahepeal oli muutunud asunike positsioon: kui alguses oldi päri kitsa koalitsiooniga (sotsialistid, tööerakondlased, asunikud), siis nüüd sooviti Rahvaerakonna osalust. Rahvaerakond omakorda oli aga sidunud koalitsiooni tuleku kristlaste osalemisega. 27. novembri koosolekul nõustusid asunikud taas kitsama koalitsiooniga.⁴¹ Kitsal koalitsioonil oluks Riigikogus napp 52-kohaline enamus, millega Rei ei julgenud valitsusse minnes riskida.⁴²

28. novembri õhtul pidas Rei läbirääkimisi kõigi rühmadega, üritades selgusele jõuda koalitsiooni tuleviku osas. Kristlaste kompensatsiooninõuet võõrandatud maade eest ei pidanud tööerakondlased, sotsialistid ja asunikud vastuvõetavaks. Võõrandatud maade tasumaksmise seaduses oli ette nähtud, et kirikumaade tasuküsimus otsustatakse eriseadusega, mille menetlemise kulgu ei olnud võimalik ette ennustada. Riigikogu III koosseis poleks seadust vastu võtta jõudnud ja IV Riigikogu koosseisu valimised oleks muutnud jõudude vahekorda Riigikogus. Toomkiriku asjus oli aga käimas kohtuprotsess, mistõttu sellega seotud küsimuste lahendamine ei kuulunud valitsuse pädevusse. Perekonnaseisuametnike ja kirikuõpetajate vahekorra reguleerimise osas ei tahetud samuti midagi kindlat lubada, kuna see küsimus oli otsustamisel siseministeeriumis. Küttematerjalide ja vaimulike pensioni nõudmised olid aga vastuvõetavad.⁴³

28. novembri koosoleku järel avaldati ajakirjanduses täiendatud kava. Kollektiivlepingutele seadusandliku aluse andmine, töövõimetus- ja vanaduspension, leskede ja vaeslaste kindlustamine, hoolekandeseaduse elluviimine, emade ja laste kaitse tekitas keskrühmade

⁴¹ Rahva Sõna 29.11.28, lk 1

⁴² Päevaleht 23.11.28, lk 3

⁴³ Rahva Sõna 30.11.28, lk 1

vastuseisu, kuid lõpuks jõuti ka nende osas kokkuleppeni.⁴⁴ Põllumajanduslike nõuandjate ametikohtade loomine sai asunike toetuse ja tuli läbi viia seadusandluse teel. Tööerakonna nõudmisel lisati kavasse väga üldsõnaline „korruptsioonivastane võitlus“, mis oli vaid poliitiline sõnakõlks, millega valijate ees plusspunkte teenida. Seevastu Tööerakonna teine lisandus – rannarahva ja kalameeste olukorra parandamine – pälvis heakskiidu, samuti Asunduskapitali seaduse nõue. Kuna asunikud ei pidanud võimalikuks maksureformi lühikese ajaga läbi viia, siis jäeti vastav punkt kavast välja. Põllumajandite sundkindlustamise asemel otsustati viia sisse vabatahtlik kindlustamine, mida soovitas Rahvaerakond ja mida pooldasid ka asunikud.⁴⁵

29. novembril toimus veel üks koalitsioonirühmade nõupidamine, kus lahendati töökavas lahtiseks jäänud küsimusi. Sotsialistid olid otsustanud mitte teha järeleandmisi neljas punktis: omavalitsuste hoolekandeseadus, ehituslaen, riigikaitse kulude kärpimine 200 miljoni sendi võrra, 50 miljoni sendi eraldamine töötute toetuseks. Majandusministri kohal sooviti näha Aleksander Oinast ja sotsiaalministeeriumi eesotsas Leopold Johanson.⁴⁶ Kõik koosolekul osalenud rühmad tunnistasid töökava vastuvõetavaks ning samal õhtul toimunud Kristliku rahvaerakonna keskkomitee laiendatud koosolek andis heakskiidu valitsuses osalusele.⁴⁷

30. novembri koosolekul arutati valitsuse isikkoosseisu. Rahva Sõna teatel eksisteeris mitteametlik kokkulepe, mille kohaselt tuli jagada portfelli järgmiselt: majandusministriks Aleksander Oinas, töö-hoolekande ja haridusministriks Leopold Johanson, sõjaministriks kas Nikolai Reek või August Kerem, välisministriks Jaan Lattik, sise- ja kohtuministriks Tõnis Kalbus, teedeministriks August Kerem või Oskar Köster, põllutööministriks Karl Soonberg.⁴⁸ Erinevalt teistest koalitsioonipartneritest, kes andsid Reile valitsuse koosseisu kujundamisel vabad käed, nõudsid rahvaerakondlased teedeministri kohale tingimata Keremit ja keeldusid Johansonile ministriportfelli andmast. Johanson kõrvalejätmine ei olnud aga sotsialistidele vastuvõetav. Kuna ka Postimehes avaldatud artiklid jätsid sotsialistidele mulje, et Rahvaerakond ei kaalu koalitsiooni tulekut kuigi tõsiselt, pidas Rei veel kord nõu teiste rühmadega ning needki pooldasid Rahvaerakonna kõrvale jätmist.⁴⁹

⁴⁴ Rahva Sõna 30.11.28, lk 1

⁴⁵ Päevaleht 22.11.28, lk 3; Rahva Sõna 30.11.28, lk 1

⁴⁶ RA, ERA.87.1.215, l. 25, ESTP Riigikogu rühma koosoleku protokoll, 29.11.1928

⁴⁷ Rahva Sõna 1.12.28, lk 3

⁴⁸ Rahva Sõna 1.12.28, lk 3

⁴⁹ Samas, Rahva Sõna 2.12.28, lk 1, 2

Seepeale püüdsid rahvaerakondlased koos kogupõllumeestega mõjutada kristlasi koalitsioonist eemale jääma, et nurjata Rei katset luua valitsus.⁵⁰ Ilmselt osana poliitilisest mängust ei soovinud Rahvaerakond tõepoolest Rei valitsuses osaleda, vaid üritas üksnes luua soodsat pinnast uue koalitsiooni moodustamiseks Rahvaerakonna juhtimisel. Need püüded aga luhtusid ja 4. detsembril kinnitas Riigikogu uue valitsuse ametisse. Koalitsiooni kuulusid ESTP, Tööerakond, Asunike koondus ja Kristlik rahvaerakond.

Ministriportfellid jagati järgmiselt:

- riigivanem August Rei (ESTP)
- välisminister Jaan Lattik (Kristlik rahvaerakond)
- sise- ja kohtuminister Tõnis Kalbus (Tööerakond)
- põllutööminister Karl-Johannes Soonberg (Asunike koondus)
- töö- ja hoolekande- ja haridusminister Leopold Johanson (ESTP)
- raha- ja kaubandus-tööstusminister Aleksander Oinas (ESTP)
- sõjaminister Mihkel Juhkam (Tööerakond)
- teedeminister Oskar Köster (Asunike koondus)

Riigikogus oli koalitsioonil piisav enamus, täpsemalt 56 häält, sh sotsialistidel 24, tööerakondlastel 13, asunikel 14 ja kristlikel rahvaerakondlastel 5 häält.⁵¹ Valitsuse ametisse kinnitamise poolt hääletasid kõik kristlased, asunikud, tööerakondlased ja sotsialistid. Vastu olid kogupõllumehed ja 3 rahvaerakondlast. Erapooletuteks jäid töölisparteilased, vähemusrahvused ja osa rahvaerakondlasi.⁵²

13. detsembril toimus ESTP keskkomitee koosolek, kus Leopold Johanson teavitas partei juhtkonda valitsuse tulevasest töökavast, mis oli küll tol hetkel veel poolik.⁵³ 14. detsembril esitati August Rei valitsuse deklaratsioon Riigikogule. Sotsialistidel oli õnnestunud suruda sellesse hulk omi nõudmisi, nagu tööliste palgaolude parandamine, kollektiivlepingute seaduse, hoolekandeseaduse, riigiteenijate pensioniseaduse ja asunduskapitali seaduse väljatöötamine, sõjaseaduse kaotamine, kaitsekulude kokkuhoid. Deklaratsiooni läbivaks sõnumiks sai kokkuhoiupoliitika ja sotsiaalabi neile, kes seda vajasisid.

Tööerakond sai oma tahtmise kalurite olukorrale tähelepanu juhtimise, korruptsioonivastase võitluse ning seitsme ministeeriumi osas. Asunikud surusid läbi mitmed põllumajandust

⁵⁰ Rahva Sõna 4.12.28, lk 1

⁵¹ Rahva Sõna 5.12.28, lk 1

⁵² Maa 6.12.28, lk 3

⁵³ RA, ERA.87.1.151, l. 46, ESTP keskkomitee koosoleku protokoll, 13.12.1928

puudutanud nõudmised, sh juurdelõigete võimaldamine väikemaapidamistele, sobilike metsamaade ülesharimine põllumaaks, põllutööinstruktorite ja põllumajanduskoolide võrgustiku kujundamine, põllumajandussaaduste väljaveotollide kaotamise võtmine arutlusele. Lisaks said asunikud oma tahtmise postiolude ja maanteevõrgu parandamise osas. Kristliku rahvaerakonna soovidest leidsid vastutulekut küttematerjali võimaldamine kogudustele ja riiklik toetus vaimulikest perekonnaseisuaametnikele.⁵⁴

Rei valitsuse deklaratsiooni hindamine ja vaidlused toimusid Riigikogus 18. detsembril 1928. Kui üldjoontes ei olnud deklaratsiooni suhtes väga ründavad, siis kõige teravamalt kritiseerisid Rei töökava rahvaerakondlased Karl Kornel ja August Kerem. Ennekõike heitsid rahvaerakondlased kavale ette pinnapealsust ja rohkesti kõneainet pakkus ka kokkuhoiupoliitika. Keremi jaoks oli vastuvõetamatu, et kulude kokkuhoiuga paralleelselt lubab valitsus mõningates valdkondades kulusid suurendada.⁵⁵ „Kuulge, see on natuke naljakas arvustus,“ oli Mihkel Martna etteheide.⁵⁶

Uue valitsuse eduka kokkupaneku järel hakati rahva seas valitsust iseloomustama selliste omadussõnadega nagu *sotsialistlik* ja *pahempoolne*.⁵⁷ Rei polnud kummagi väljendiga rahul ja kritiseeris mõlemat. „Kuidas saab seda valitsust sotsialistlikuks nimetada, kus 8 ministrist 3 on sotsialisti ja 5 mittesotsialisti. Peaks selge olema, et niisugune jutt on emb-kumb kas ebatäpne või sihiklik väänamine. Niisama raske on praegust valitsust nimetada pahempoolseks valitsuseks. Kõige õigemini iseloomustame teda, kui teda nimetame keskerakondade ja pahema tiiva valitsuseks. Vast ehk ainult selles mõttes võib teda nimetada pahema tiiva valitsuseks, et temast on parem tiib välja jäetud.“⁵⁸

⁵⁴ RA, ERA.80.3.312, l. 934-939, August Rei valitsuse deklaratsioon, 14.12.1928

⁵⁵ RA, ERA.80.3.312, l. 947-986, III Riigikogu, 18.12.1928

⁵⁶ RA, ERA.80.3.312, l. 949, III Riigikogu, 18.12.1928

⁵⁷ RA, ERA.80.3.312, l. 966, III Riigikogu, 18.12.1928

⁵⁸ RA, ERA.80.3.312, l. 976, III Riigikogu, 18.12.1928

1.3. ESTP heakskiit Rei valitsusele

Reil läks küll korda luua valitsuskoalitsioon, kuid ta ei saanud olla kindel oma seljataguses sotsialistide eneste seas. Parteis oli selleks ajaks kujunenud parem- ja vasaktiib. Esimest juhtisid August Rei ja Karl Ast, teist aga „Eesti sotsialismi isa“ Mihkel Martna. Mitmetes põhimõttelistes küsimuses, sh ka töötamine kodanlikes valitsustes, valitsesid kahe tiiva vahel lahkarvamused.

Parlamendirühma ja partei juhtkonna koosolekud olid andnud Reile rohelise tule ainult tingimusel, et keskerakonnad võtavad sotsialistide tingimused vastu. Valitsusdeklaratsiooni esitamisega 14. detsembril 1928 sai see tingimus täidetud. Sellele vaatamata hakkas partei vasaktiivalt kostma etteheiteid nii Rei kui ka parlamendirühma aadressil. Muuhulgas süüdistati neid selles, et nad on pööranud selja sotsialistlikele põhimõtetele. Erakonna seisukohtade selgitamiseks kutsuti 29.-30. detsembriks 1928 kokku ESTP IV kongress

Kongressi sõnavõttudes ilmnisid selgelt kahe leeri erimeelsused. Valitsusse mineku otsust kaitsnud Erich Joonas põhjendas seda nii poliitiliselt soodsa olukorraga kui ka kahe põhitingimusega, mis valitsusse minekul said täidetud. Nendeks olid töökaitseaduste arendamine ja maareformi lõpuleviimine popside heaolu silmas pidades. „Sotsialistid ei saa olla põhimõtteliselt valitsusest osavõtmise vastu...“⁵⁹

Ka Karl Ast leidis, et töölised ei saa oodata päästmist teistelt, vaid nende pääsemine on nende endi kätes. Seega peavad sotsialistid kasutama töölisklassi olukorra parandamiseks kõiki abinõusid, sealhulgas valitsusest osavõtt. „Sotsialistlik erakond ei pea igal juhul kippuma valitsusest osavõtmisele, aga ta ei tohi ka tõrkuja seisukohale asuda ja alaliselt valitsusest eemale hoida.“ Positiivse näitena tõi Ast välja valitsuse poolt taastatud „rahaasjanduse komisjonis kärbitud tööpuuduse vastu võitlemise summad“ ja lisaks läks korda üldise ja erilise hoolekande peale anda 17,5 miljonit senti.⁶⁰

Seejärel võttis aga sõna Mihkel Martna ja sarjas valitsusest osavõttu. Martna arvates on sotsialistid sunnitud valitsuses oma tõekspidamised maha salgama. Samuti seadis ta kahtluse alla kodanlaste ausameelsuse ja valitsuse võimekuse viia ellu deklaratsioonis püstitatud eesmärgid. Martnaga ühines Albert Marmor, kelle arvates oli valitsusest osavõtt Eesti

⁵⁹ RA, ERA.87.1.118, l. 17, ESTP IV kongressi protokollid, 29-30.12.1928

⁶⁰ RA, ERA.87.1.118, l. 21-24, ESTP IV kongressi protokollid, 29-30.12.1928

töölisklassi ja partei seisukohalt vale samm. Teda toetas Nigol Andresen: „Ei ole õige, nagu sotsialistide seisukoht koalitsioonivalitsusest mitteosavõtmise kohta oleks ümber hinnatud.“

Erich Joonas selgitas vastuseks, et valitsusse minnes kaitsti sotsialistide kindlaid seisukohti. Töö- ja hoolekandeminister oli mõne nädalaga välja töötanud seaduseelnõud tööliste ja kehvikute olukorra parandamiseks, mida ei olnud aastate jooksul teinud ükski kodanlik minister. Bernhard Eilmanni arvates oli valitsusest osavõtt vajalik ka selleks, et kummutada parempoolsete erakondade väiteid sotsialistide riigivaenulikkusest.⁶¹

Seejärel asuti hääletama resolutsioone. Vasaktiiba esindanud Noorenbergi ettepaneku – kongress ei poolda partei osavõttu valitsusest – poolt hääletas 8 ja vastu 88 saadikut. Seega lükati ettepanek kindlalt tagasi, mis tähendas erakonna selget heakskiitu August Rei valitsusele. Ühtlasi võeti Noorenbergi ettepaneku tagasilükkamise järel Karl Asti resolutsioon „Partei lähemad ülesanded poliitilisel alal“ vastu suure häälteenamusega. Selle järgi pidid sotsialistid valitsusest kohe lahkuma, kui kodanlikud erakonnad venitavad või takistavad töökavas paika pandud sotsialistide ettepanekute teostamist.⁶²

⁶¹ RA, ERA.87.1.118, l. 26, ESTP IV kongressi protokollid, 29-30.12.1928

⁶² RA, ERA.87.1.118, l. 28, ESTP IV kongressi protokollid, 29-30.12.1928

2. August Rei valitsus võimul

2.1. Valitsuse tegevuse põhijooni

Ministeeriumide ülevõtmine võttis aega ja valitsus hakkas oma kava täitma hiljemalt 1. jaanuarist 1929. Oma lühikese tegevusaja jooksul jõudsid sotsialistid suruda Riigikogus läbi mitmeid seaduseelnõusid ja taluda tagasilööke oma eesmärkide saavutamisel.

Sõjaseisukorda kaotada ei õnnestunud sotsialistidel koalitsioonipartnerite vastuseisu tõttu ja 19. detsembril pikendati selle kestust 1. juulini 1929.⁶³ Omavalitsuste maksuseaduste muutmise eelnõu lükati tagasi. Omavalitsuse komisjoni arvates ei muutnuks osaline seaduse ümberkorraldus valdade üldist seisukorda paremaks.⁶⁴ Läbi kukkus ka tööliste palgaolude parandamise katse. Töösturid olid igasuguse palgatõstmise vastu.⁶⁵

Küll aga suudeti sotsiaalreforme läbi viia. Valitsuse ettepanekul keelustas Riigikogu 19. märtsil 1929 öötöö pagaritööstuses ja 23. märtsil kehtestati töökaitseaduste rikkumise eest administratiivkaristused. 26. märtsil järgnesid kollektiivlepingute seadus ning seadus riigi- ja omavalitsuste teenijate pensionide tõstmise kohta. Töölisvanemate nõukogude seadus jäi venima, kuid tehtud eeltööd võimaldasid selle mõni aeg hiljem vastu võtta.⁶⁶

Lisaks laiendati hädaabitöid ja suurendati järsult neile ette nähtud kulutusi. V Riigikogu koosolekul 2. oktoobril 1934 kõneles A. Rei tagasivaateliselt, et tema juhitud valitsus oli lähtunud otsusest, mille järgi kõik ametkonnad pidid oma haldusalas alustama uuringuid, „missuguseid rahvamajanduslikult kasulikke ja endid peatselt äratasuvaid töid tuleks käsile võtta... Meil oli mõttes, et ka meil oleks tarvilik pikemaaja tööde kava koostada, näiteks viie aasta peale, nagu juba tol ajal meie suure idanaabri juures sellist viie aasta kava kokku seati. Hiljem aga kahjuks järgmised valitsused kaotasid huvi pikemaajalise ülesehitamise tööde kava vastu.“⁶⁷

1934. aastal kirjutas Rahva Sõna peatoimetaja Erich Joonas samuti tagasivaateliselt, et „hoolekandeliste ülesannete teostamiseks andis A. Rei valitsus esmakordselt loa vallavalitsuste soovitusel jagada vaestele, tööpuuduse all kannatavatele kodanikkudele ja suurte lastearvuga

⁶³ RA, ERA.80.3.312, l. 1117, III Riigikogu, 21.12.1928

⁶⁴ RA, ERA.80.3.312, l. 95, III Riigikogu protokollide lisad.

⁶⁵ RA, ERA.87.1.151, l. 56, ESTP keskkomitee koosoleku protokoll, 07.02.1929

⁶⁶ Karma, lk 97

⁶⁷ RA, ERA.80.5.276, l. 1504-1505, V istungjärgu koosolekute nr. 123 ja 124 stenograafilised aruanded, 2.10.1934

perekondadele rukist, kehvadele lubati riigimetsadest korjata tasuta küttematerjali tuulemurrust ja hagudest, ametmeestele tehti soodustusi tarbepuude saamiseks riigimetsadest ja muudele elanikkudele küttepuude saamiseks pandi maksma senisest lihtsustatum kord... Üldjoontes need kõik olid pisasjad, kuid kogusummas olid neist huvitatud kümned tuhanded elanikud.”⁶⁸

Veebruaris 1929 esitas töö- ja hoolekandeministeerium Riigikogule „Tööliste kuritahtlise ekspluateerimise vastu võitlemise seaduse“ projekti. Nähtavasti oli selle eesmärgiks sotsialistide kampaania lähenevate valimiste tarbeks. Selle sissejuhatavas osas kritiseeriti teravalt riigi majanduspoliitikat ja märgiti, et Eestis leidub ettevõtteid, mis „maksavad sellist palka, et seda tuleb kuriteoks nimetada“. Projekti autorid soovitasid määrata seadusega kindlaks alampalga määra ja karistada seaduse rikkujaid kuni üheaastase vangistusega. See projekt jäigi projektiks.⁶⁹

10. jaanuaril 1929 avasid riigivanem Rei ja teedeminister Köster Ülenurmel pidulikult Tartu-Petseri raudtee ehitustööd.⁷⁰ Ehitusele oli eelnenud juba eelmise valitsuse ajal, 25. mail 1928, Riigikogus vastu võetud „Raudteevõrgu arendamise seadus“.⁷¹ Rahastus tuli 29. veebruaril 1928 kümne miljoni Rootsi krooni ulatuses sõlmitud laenulepingust Eesti Vabariigi ja Rootsi firma STAB vahel.⁷² Ants Ruusmanni andmetel aga sõlmis antud laenulepingu Rei valitsus, kuid nendele andmetele kinnitust ei leitud.⁷³ Rapla-Virtsu teesiht pandi lõplikult paika 1928. aasta sügiseks ja välitööd algasid 1929. aastal. Mõlemad liinid avati novembris-detsembris 1931.⁷⁴

Tegu oli oluliste projektidega nii mitmeski mõttes. Tartu-Petseri raudtee pikkuseks kujunes 87,6 km ja marsruut kulges Tartust Vastse-Kuuste ja Põlva kaudu Veriorale ning sealt Petserisse. See hõlbustas Setumaa ja Petserimaa ühendust ülejäänud Eestiga ja oli ühtlasi esimene omariikluse ajal ehitatud laiarööpaline raudtee. Rapla-Virtsu liin lõi kiirema ühenduse pealinna ja Lääne-Eesti vahel. Mõlema raudtee ehitusesse oli kaasatud rahvusvaheline ettevõtte – põhiosa töid teostas nimekas Taani ehitusettevõtte Højgaard ja Schultz, mis alustas töid 1929. aastal.⁷⁵

⁶⁸ Ant, lk 161

⁶⁹ Ant, lk 161

⁷⁰ Päevaleht 11.01.1929, lk 3

⁷¹ Arjakas, lk 171

⁷² Arjakas, lk 171; Elango, lk 239

⁷³ Ruusmann, lk 59

⁷⁴ Arjakas, lk 178

⁷⁵ Arjakas, lk 177-178

25. jaanuaril 1929 esines raha- ja kaubandus-tööstusminister Oinas Riigikogus eelarvekõnega, rõhutades riigiettevõtete positiivset osa tulude poolel. Arvestamata piiritusmonopoli suuri kasumeid, sai riik oma teistelt ettevõtetelt üle 10,5 miljoni krooni puhaskasumit, mis moodustas 15% riigieelarve netotuludest. „See võtab ka aluse kaebusteks meie tähtsamate riigiettevõtete tulukuse üle.“⁷⁶

Oma põhimõtetelt olid sotsialistid tulised riigiettevõtete pooldajad, mistõttu mängis ESTP valitsuses olles suuremat rolli riigi majanduselus. Riigi Põlevkivitööstus aidati tugevale järjele. 1. jaanuarist 1928 tegutses ettevõtte uue põhimääruse alusel, mis oli koostatud seniseid kogemusi arvestades. Kolmeliikmeline juhatus asendati ühe direktoriga, põhikapitali suurendati 2,5 miljonilt kroonilt 3,5 miljoni kroonini. Ettevõtte puhaskasumist arvati 50% tootmise laiendamisefondi, 10% tagavarakapitaliks, 5% eritasuks vastutavaile ametnikele, 5% tööliste olukorra parandamiseks ja ülejäänud 30% riigituludeks. Erakapitali esindajate nõudmisel kohustati ettevõtet, nagu teisigi tööstusettevõtteid, maksma riigimakse ühesugustel alustel erafirmadega.⁷⁷ Uus põhimäärus võimaldas Põlevkivitööstuse direktoril rakendada oma initsiatiivi ettevõtte laiendamiseks. 1925. aastast alates töötas I õlivabrik, 1928. aastal kerkis aga päevakorda bensiinivabriku ehitamine. Pärast vajalikke eeltöid algasid ehitustööd 1929. aasta sügisel.⁷⁸

Raskustesse sattunud Riigi Turbatööstuse saneerimiskava kinnitas valitsus novembris 1928. Selle alusel kustutati endisest 2,6 miljoni suurusest põhikapitalist ligi miljon krooni kahjude ja puudujääkide katteks. Tegevuse jätkamiseks vajati uusi riiklikke investeeringuid 600 000 krooni ulatuses. Sellega ettevõtte põhikapital fikseerus uuel kujul 2,25 miljonil kroonil. Saneerimiskava ühes uue põhikirjaga võeti Riigikogus vastu 20. detsembril 1928. 1929. aastal viidi ettevõtte üle uutele põhimäärustele ja Riigi Turbatööstust hakkas juhtima kollegiaalse juhatuse asemel direktor. 1929. aastal valmis Ellamaal sisuliselt uus, endisest palju ökonoomsem auruturbiini jõul töötav, elektrijaam, mis aasta lõpul tegevusse rakendati. Riigi Turbatööstusest kujunes edukalt tegutsev riiklik suurettevõtte.⁷⁹

Riigi Metsatööstuse osatähtsus riigi metsade ülestöötamisel kasvas 1928/29. aastal eelmise aastaga võrreldes 21%-lt 30%-le. Edukalt jätkas tööd Riigi Trükikoda ja isegi alakoormusega töötavad Riigi Sadamatehased tulid isemajandamisega enam-vähem toime. Majandusajaloolase

⁷⁶ RA, ERA.80.3.314, l. 65, III Riigikogu, 25.01.1929

⁷⁷ Karma, lk 96

⁷⁸ Karma, lk 96

⁷⁹ Karma, lk 96-97

Otto Karma hinnangul oluks sotsialistide taotlus laiendada riiklikku sektorit tollal täiesti realiseeritav, kuid ülejäänud koalitsioonile polnud selline suund vastuvõetav.⁸⁰

Tõnissoni valitsuse ajal alustatud Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahelised kaubanduslääbirääkimised jõudsid Rei valitsuse ajal lõpule. Kaubanduslepe allkirjastati 17. mail 1929. kolmeks aastaks. Vaidlused äriühingute ja poliitikute vahel lepingu vajalikkuse üle olid alanud juba 1927. aasta sügisel. ESTP juhtkond oli seisukohal, et see leping on vajalik ja selle saavutamisele otsustati kaasa aidata.⁸¹ Lepingu tekst töötati välja Eesti kava alusel ja sisaldas 25 artiklit. Lepingu põhiteema oli enamsoodustuse põhimõte, mis oli kooskõlas Eesti-Vene rahulepingu 16. artikkel esimeses lisas ettenähtud eeskirjadega.⁸² Lisaks sätestas leping Eestile õiguse korraldada transiiti läbi Nõukogude Venemaa oma tekstiilkaupu Aasiasse ja kaubandusoperatsioonide maksustamist. Määrati kindlaks N. Liidu kaubandusesinduse koosseisu suurus ja selle paiknemine Tallinnas.⁸³ Nõukogude ajalookäsitluses on üritatud kaubalepingule anda suuremat olulisust Eesti majandusele.⁸⁴ Tegelikult ei muutnud kaubandusleping midagi. Idakaubandus kidus ja jäi edaspidigi kiduma.

Rei valitsuse üheks tipphetkeks oli kahtlemata Rootsi kuninga Gustav V visiit Eestisse 27.-28. juunil 1929. Tegemist oli vastuvisiidiga, kuna riigivanem J. Tõnisson oli viibinud 4.-5. septembril 1928 Stockholmis kuningas Gustav V külalisena tema 70. sünnipäeva tähistamisel. Kuningliku sündmuse tarbeks kulutati Eestis suuri summasid ja tehti pingutusi Tallinna pidulikult muutmisel. Rootsi kuningas tuli Eesti visiidile rannakaitse soomuslaeval „Sverige“. Esimesed tervitused Eesti poolt tehti merel, kus kuninglikule laevale tuli Paldiski kohal vastu Eesti kaitselaevastik. „Sverige“ sildumise järel astus Rei koos saatjaskonnaga laevale, kus jagati omavahel tervitused. Seejärel sõidutati Rootsi kuningas uhke eskordi saatel läbi Rannavärava ja vanalinna riigivanema suveresidentsi Kadriorus. Eine järel Kadriorus sõidutati Rootsi kuningas Toompeale kontserdile. Pärast kontserti toimus külastus Toomkirikusse ja Rüütli tänava Rootsi kirikusse, kus Tema Majesteedile kingiti ruhnlastelt hülgepüss. Kell 20.00 korraldati Kadrioru lossis välisministeeriumi esindusruumides riigivanema dinee. Õhtu krooniks ilmus Kadrioru lossi ette tuhandepealine Tartu üliõpilaste tõrvikurongkäik, avaldamaks austust Rootsi kuningale. Järgmise päeva hommikul äratas kuningat Kadrioru lossi ette kogunenud segakoor. Väikese ringsõidu järel Kadrioru puistikus suundus seltskond

⁸⁰ Karma, lk 97

⁸¹ RA, ERA.87.1.151, l. 26, 55, ESTP keskkomitee koosoleku protokoll, 31.01.1929

⁸² Rahva Sõna, 18.05.1929, lk 3

⁸³ Lebbin, lk 190

⁸⁴ Lebbin, lk 188-190

keskpäevaks Tallinna raekotta, kus kuningale anti üle Tallinna ja Narva aukodaniku diplomid. Hiljem võõrustas kuningas „Sverige“ pardal Eesti riigivanemat einega ja seejärel siirduti Vabaduse väljakule vaatama Kaitseliidu suurparaadi. Paraadi järel sõideti tagasi Kadriorgu ja peeti lossiaias elegantne aiapidu. Kuningas istutas külaskäigu mälestuseks ja Eesti-Rootsi sõpruse sümboliks Kadrioru lossiaeda noore tamme. Pärast lahkumisdineed suundus kuningas Balti jaama, et sõita rongiga Riiga.⁸⁵

2.2. Valitsuse vahekord Riigikoguga

Sotsialistide juhitud valitsuskoalitsiooni saatsid pidevalt opositsiooni ja isegi koalitsioonisisised intriigid ja ei puudunud ka valitsuse kukutamiskatse. Põllumeeste kogudega oli ESTP-1 pidevalt vastasseise, mida ei jätnud kasutamata ka koalitsioonipartner Tööerakond ja opositsiooniline Rahvaerakond. Päris valitsuse tegevuse alguses, deklaratsiooni esitamise päeval, 14. detsembril varises pärast tellingutest vabastamist kokku vastvalminud Kärevere raudbetoonsild Emajõel. Hoolimata sellest, et Kärevere sild ehitati rahvaerakondlasest eelmise teedeministri August Keremi ajal, üritasid tööerakondlased eesotsas August Tammanniga panna süüd lisaks Keremile ka vastsele teedeministrile Oskar Kösterile. See tekitas Riigikogus pahameeletormi ja pikad vaidlused.⁸⁶

31. jaanuaril andis Rei aru partei keskkomiteele valitsuse tegevusest ja olukorrast koalitsioonis. Rei tõdes, et Tööerakonnaga on olnud probleeme. „...vaatamata viimasel ajal tööerakonna ülesastumistele ja haridusministrile kallalekippumistele ning sama erakonna teguviisile riigitöölise haiguskindlustusseaduse ja pagari öötöö keelu seaduse arutamise puhul ning Veileri ülesastumine eelarve arutamise puhul, siiski kõik need nõudmised, millised otse nimetatud olid kokkuleppeks valitsuse moodustamisel, siamaale koalitsiooni poolt tunnustamist on leidnud.“ Rei oli tuleviku osas optimistlik, kuid mitte naiivne. „Kuid tuleb siiski katsuda mõju avaldada, et sarnased väljaastumised nagu seda Tööerakonna puhul viimasel ajal sündinud, kaoksid ja valitsuse poolt esitatud seadused vähemalt koalitsiooni rühmade poolt vastuseismist ei leiaks.“ Läbirääkimiste tulemusena otsustas ESTP keskkomitee valitsuskriisi mitte tekitada ja jätkata koostööd koalitsioonipartneritega.⁸⁷ Vähemalt

⁸⁵ Kirotar, Elmar. Kui kuningas oli Eestis külas. – Stockholms-Tidningen Eestlastele, 31.10.1950; Samas Päevaleht 29.06.1929, lk 3; 30.06.1929, lk 3

⁸⁶ RA, ERA.80.3.314, l. 800-836, III Riigikogu, 28.12.1928

⁸⁷ RA, ERA.87.1.151, l. 55, ESTP keskkomitee koosolekute protokollid, 31.01.1929

keskkomitee koosolekute protokollide järgi oli see ainus kord, kus sotsialistid kaalusid tõsiselt võimalust ise valitsusest lahkuda.

5. veebruaril 1929 toimus arvatavasti skandaalseim juhtum Riigikogu ajaloos, kui Põllumeeste kogude liige Artur Tupits tungis Riigikogu vestibüülis kallale sotsialistist ministrile Leopold Johansonile. Lahkhelid olid tekkinud Riigikogu istungil. Vahejuhtumi tagamaad ulatusid Johansoni ründavasse artiklisse ajalehes Kaja. Johanson oli tulnud isikliku avaldusega kõnetooli, kus süüdistas Tupitsat laimus. Nimelt oli Tupits Kaja veergudel väitnud, nagu kasutaks Johanson süüdimatult ära nii töö-hoolekandeministrile kui ka haridusministrile ette nähtud sõidurahad. Johanson lükkas need väited ümber ja kinnitas, et tema on jätnud sõiduhüvitise kasutamata. Kui Tupits seepeale kinnitas, et kõik, mis Kaja kirjutas, on tõsi, nimetas Johanson tema tegevust huligaansuseks. Asi läks isiklikuks Riigikogu fuajees, kus Johanson mööduvale Tupitsale hõikas: „See on kaabaklus!“ Tupits nähtavasti tundis end isiklikult solvatuna ja ründas Johansoni. Intsident leidis meedias rohkelt kajastust ja tuli ka rahva hulgas laialdaselt kasutusele väljendina „annan sulle ühe tupitsa!“. Ühtlasi halvas see Riigikogu töö paariks päevaks. 6. veebruaril Tupitsa sõnavõttude ajal ei suutnud Riigikogu saadikud järgida kodukorda ja Einbund pidi neid korduvalt korrale kutsuma.⁸⁸ 7. veebruaril marssis Tupitsa kõne ajaks enamik parlamendiliikmetest saalist välja, jättes oma kohtadele vaid opositsioonierakondade (Rahvaerakond ja Põllumeeste kogud) liikmed koos vähemusrahvaste esindajatega. Keset sõnavõttu lahkusid aga ka saksa saadikud, kuna Tupits õigustas oma tegu ja lausus: „Lugupeetud härrad Riigikogu liikmed, arvan, et 99% teist oleks samuti teinud, kui mina tegin.“⁸⁹

Vahejuhtumi mõjul otsustasid sotsialistid külmutada oma isiklikud suhted Põllumeeste kogude rühmaga, kuniks viimane pole Tupitsa käitumist hukka mõistnud.⁹⁰ Riigikogu esimehe kaudu jõudis Põllumeeste kogude rühma selgitus sotsialistideni, kuid see hinnati 28. veebruaril toimunud ESTP parlamendirühma koosolekul mitterahuldavaks ja koostatud vastuses põhjendati, miks ei olnud seletus rahuldav.⁹¹

Tõsisem rünnak valitsuse vastu toimus 28. veebruaril 1929 Riigikogu istungil Põllumeeste kogude erakorralise teadaandega. Märt Martinsoni väitel oli Rei ka pärast riigivanema ametikohale asumist jätkuvalt seotud Böcker ja Ko. tehase hooldamisega, kuritarvitades sellega riigivanema autoriteeti isiklikuks huviks tehasega seotud kohustustes. Põllumeeste kogud

⁸⁸ RA, ERA.80.3.314, l. 285-290, III Riigikogu, 6.02.1929

⁸⁹ RA, ERA.80.3.314, l. 295-297, III Riigikogu, 6.02.1929

⁹⁰ RA, ERA.87.1.215, l. 30-31, ESTP Riigikogu rühma koosolekute protokoll, 6.02.1929

⁹¹ RA, ERA.87.1.215, l. 32, ESTP Riigikogu rühma koosolekute protokoll, 28.02.1929

avasid teadaandega ka läbirääkimised antud teemal ilma, et Rei ise oleks olnud kohal. Sellega tekitati skandaal ja Reil tekkis võimalus end kaitsta alles järgmise Riigikogu istungi ajal 5. märtsil. Põllumeeste rünnakuga liitusid ka koalitsioonipartnerid tööerakondlased.⁹² Küsimust arutati 1. märtsil ESTP keskkomitee koosolekul, kus Rei selgitas oma olukorda. Selgus, et Rei oli riigivanema kohale asudes teinud kõik endast oleneva, et vabaneda hooldaja kohustuste täitmisest.⁹³ Seaduslikul teel ega isegi mitte kohtu kaudu ei olnud Reil võimalust hooldaja kohustuste täitmisest loobuda. 5. märtsi koosolekul kaitses Rei kõnega oma seisukohti ja selgitas situatsiooni. Järgnesid vaidlused ja nende lõppedes üritati avaldada Reile umbusaldust, mis aga ebaõnnestus. Koosolek lõpetati Tööerakonna esindaja dramaatilise teadaandega: „...mul on au teatada Tööerakonna rühma nimel, et meie rühm oma käed selle sammu tagajärjel valitsuse koalitsiooni suhtes vabaks jätab.“⁹⁴ 6. märtsil arutas tekkinud olukorda ESTP keskkomitee. Tegemist näis olevat potentsiaalse valitsuskriisiga ja sotsialistid kartsid, et Tööerakond kutsub oma esindajad valitsusest tagasi. Keskkomitee otsustas üritada kriisi vältida ja leida mingi võimalus valitsuse püsimiseks ka juhul, kui Tööerakond tõesti lahkub. Ei välistatud mõne opositsioonirühma kaasamist koalitsiooni.⁹⁵ Tööerakond aga hindas vahepeal oma seisukohad ümber ja jõudis sotsialistidega dialoogi pidades valitsuse edasise kursi osas üksmeelele.⁹⁶

Hiljem tööerakondlased enam taolisi algatusi ei teinud. Riigikogu töö lõpuni oli jäänud vähem kui kuu aega. Ilmselt oleks koalitsiooni lõhkumine alandanud Tööerakonna mainet rahva ja ajakirjanduse silmis ning toonud veelgi kasinamad hääletustulemused.

Küll aga jätkus sotsialistide ja kogupõllumeeste äge vastasseis kuni Riigikogu töö lõpuni. Põllumehed kasutasid töö takistamiseks venitustaktikat, purustades mõningatel juhtudel isegi rekordeid. 15. veebruaril peetud Riigikogu istungil pidas kogumees Martinson 12-tunnise kõne – kõneles aeglaselt, venitas, jõi kõne ajal kohvi ja einestas. Väga palju tehti ka „pause“.⁹⁷

Asunike koondusega ja kristlastega said sotsialistid hästi läbi. Kristlastele antud lubadustest peeti kinni ja kirikumaade küsimusega tegeleti aktiivselt, mis läks seadusandluses kirja Maaseaduse täiendamise ja muutmise seadusena.⁹⁸ Sotsialistide parlamendirühma koosolekul

⁹² Rahva Sõna, 3.03.1928, lk 7

⁹³ RA, ERA.87.1.151, l. 61, ESTP keskkomitee koosoleku protokoll, 1.03.1929

⁹⁴ RA, ERA.80.3.314, l. 883-976, III Riigikogu, 05.03.1929

⁹⁵ RA, ERA.87.1.151, l. 61-62, ESTP keskkomitee koosoleku protokoll, 06.03.1929

⁹⁶ Rahva Sõna, 8.03.1928, lk 3

⁹⁷ Rahva Sõna, 17.02.1929, lk 1

⁹⁸ RA, ERA.80.3.312, l. 1176, III Riigikogu, 21.12.1928

võeti 19. detsembril vastu seisukoht toetada kirikutele maa andmist „kuni 3 hektarini“.⁹⁹ Seadus võeti vastu 21. detsembril 1928 3ha tagastamise variandis. Perekonnaseisu ametnike-vaimulike ja nende perekondade pensionikapitali seadus võeti vastu 26. märtsil.¹⁰⁰ Koostöös asunikega töötati välja mitmeid eelnõusid ja seaduseid, millest kõige olulisem, asunduskapitali seadus, võeti täiendatuna vastu 12. märtsil.¹⁰¹ Põllumajandusliku toetuslaenu fondi seadus võeti vastu 21. detsembril ja agronoomilise nõuandmise korraldamise seadus maa- ning jaoskonna-agronoomide võrgu kaudu võeti vastu 7. märtsil.¹⁰²

⁹⁹ RA, ERA.87.1.215, l. 24, ESTP Riigikogu rühma koosoleku protokoll, 19.12.1928

¹⁰⁰ RA, ERA.80.3.314, l. 1766, III Riigikogu, 26.03.1929

¹⁰¹ RA, ERA.80.3.314, l. 1075-1076, III Riigikogu, 12.03.1929

¹⁰² RA, ERA.80.3.314, l. 851-854, III Riigikogu, 7.03.1929

Kokkuvõte

Antud bakalaureusetöös uuriti pärast Jaan Tõnissoni valitsuse lagunemist alanud koalitsioonikõnelusi ja selle tulemusena August Rei poolt moodustatud valitsuskoalitsiooni tegevust.

Valitsuskriisi kutsusid esile Jaan Tõnissoni valitsuse põllutööministri Kösteri vastu suunatud rünnakud Riigikogu 1928. aasta 9. novembri koosolekul. Need viisid Tõnissoni lahkumisteedaandeni 13. novembril. Kriisi tekkepõhjuseid võib otsida nii Asunduskapitali seaduse puudulikkuses kui ka Põllumeeste kogude leerist, kes koalitsioonipartneritena olid vastu valitsuse koostatud eelnõule ja tahtsid avaldada Kösterile umbusaldust. Poliitilise käiguna üritas Tõnissoni valitsus vältida suuremat kriitikatulva ja võimalike valijate kaotamist eelolevatel 1929. aasta valimistel.

Pärast Jaan Tõnissoni tagasiastumisteadet tegi Riigikogu esimees Karl Einbund ettepaneku uue valitsuse moodustamiseks Põllumeeste kogude prominentsele liikmele Jaan Sootsile. Soots töötas 15. novembriks välja 20-punktilise töökava, millega alustas dialoogi teiste eelmise valitsuse koalitsioonipartneritega, kaasates lisaks Kristliku Rahvaerakonna. Kava ei leidnud aga poolehoidu, vaid tekitas vastakaid arvamusi. Oletati koguni, et kava peaeesmärgiks oli asunike kõrvale tõrjumine ja sobiva aluse loomine põllumeeste kihutustööle parlamendivalimisteks. 16. novembril teatas Soots, et tal ei ole koalitsiooni loomine õnnestunud.

Ebaõnnestumine andis võimaluse sotsialistidele, kes olid aidanud Tõnissoni kabinetti kukutada. 16. novembril küsis Riigikogu esimees Karl Einbund sotsialistide parlamendirühma liikmelt Leopold Johansonilt, kelle poole sotsialistidest tuleks tal valitsuse moodustamise ettepanekuga pöörduda. Asunikud ja tööerakondlased olid sotsialistide juhirolli suhtes positiivselt meelestatud ning ka rahvaerakondlased muutusid pärast Sootsi katse läbikukkumist sotsialistide suhtes koostööaltimaks. ESTP Riigikogu rühm pani esialgse raamistiku edasiseks tegevuseks paika juba 16. novembril. Riigivanema kandidaadiks esitati partei keskkomitee esimees August Rei, kuid valitsuse loomine sai heakskiidu ainult sel tingimusel, et sotsialistide töökava leiab keskrühmadelt tunnustust. Rei palus Einbundilt mõtlemisaega 20. novembrini ning alustas 19. novembril läbirääkimisi Tööerakonna, Asunike koonduse ja Rahvaerakonna esindajatega.

August Reil ei olnud lihtne erakondadega läbi rääkida. Lühikese aja jooksul, 20. novembrist kuni 4. detsembrini, toimus mitu kardinaalset muutust. Kui algselt mindi läbirääkimistele asunike, tööerakondlaste ja rahvaerakondlastega, siis Rahvaerakonna nõudel kaasati ka Kristlik

rahvaerakond. Kuid Rahvaerakond ise jäi ka pärast kristlaste kaasamist ebalevaks ning pärast seda kui tekkis vastasseis sotsialistidega ministriportfellide jaotamise asjus, hakkas aktiivselt Rei katsetele vastu töötama. Lisaks ei olnud sotsialistide töökava täies ulatuses vastuvõetav ka teistele erakondadele. Keskrühmade jaoks polnud maksusüsteemi ja sotsiaalvaldkonna reformid vajalikud või kaheldi nende teostamises enne III Riigikogu koosseisu volituste lõppemist 1929. aasta suvel. Reil õnnestus siiski saavutada läbirääkimistel oma kava heakskiit. Seejuures tuli teha mitmeid järeleandmisi teistele erakondadele. Lõpptulemusena loodi koalitsioon, kuhu kuulusid ESTP, Asunike koondus, Tööerakond ja Kristlik rahvaerakond. August Rei valitsus kinnitati parlamendis ametisse 4. detsembril 1928.

August Rei valitsus tegutses 4. detsembrist 1928 kuni 9. juulini 1929. IV Riigikogu valimiste järel võttis võimu üle Otto Strandmani moodustatud koalitsioon, milles sotsialistid enam ei osalenud. Selle poole aasta jooksul saatsid valitsust pidevalt opositsiooni- ja isegi koalitsioonisisised intriigid ning tehti ka katse valitsuse (riigivanema) umbusaldamiseks. Võimule tulles ei olnud August Reil kindlat toetust sotsialistlikes ringkondades. Parlamendirühma ja partei juhtkonna koosolekud olid andnud Reile rohelise tule ainult tingimusel, et keskerakonnad võtavad sotsialistide tingimused vastu. Vasakpoolsete sotsialistide jaoks näis kompromisside tulemusena sündinud koalitsioon lausa sotsialismi ideaalide reetmisena. Lahkarvamuste klaarimine sai teoks ESTP IV kongressil, mis peeti 29.-30. detsembril 1928. Pärast kongressil peetud kõnesid ja vaidlusi hääletati resolutsioonide üle, kus selgus sotsialistliku kogukonna ülekaalukas poolehoid Rei valitsusele, mis andis valitsusele vajaliku toetuse.

August Rei valitsuse ajal alustati esimese omariiklusaegse laiarööpmelise raudtee ehitust Tartu-Petseri liinil ja kitsarööpmelise raudtee ehitust Rapla-Virtsu liinil. Lisaks toetasid sotsialistid tugevalt riigiettevõtteid ja aitasid neid heale järjele. Sõlmiti ka kaubandusleping Nõukogude Liiduga.

Sotsialistidel sujus koalitsioonis koostöö kristlaste ja asunikega. Pidades kinni kristlastele antud lubadustest tagastati alevites asunud kogudustele 3 ha ulatuses kirikumaid ning võeti vastu perekonnaseisu ametnike-vaimulike ja nende perekondade pensionikapitali seadus. Asunike peamistest nõudmistest said teostatud asunduskapitali seadus ja agronoomilise nõuandmise korraldamise seadus. Sotsialistide eneste soovidest jäid teostamata sõjaseisukorra kaotamine, omavalitsuste maksureform ja tööliste palgatõus. Küll aga viidi ellu sotsialistide olulisimad nõudmised: tõsteti riigi- ja omavalitsuste teenijate pensione, kehtestati administratiivkaristused

töökaitseaduste rikkumise eest ning võeti vastu kollektiivlepingute ja põllumajanduse toetuslaenu fondi seadused. Lisaks keelustati öötöö pagaritööstuses.

ESTP vahekord teiste erakondadega Riigikogus oli aga pinev. Põllumeeste kogudega oli ESTP-l pidevalt vastasseise, mida ei jätnud kasutamata ka koalitsioonipartner Tööerakond ja opositsiooniline Rahvaerakond. Tööerakonnaga tekkisid probleemid juba valitsuse tegevuse esimestel päevadel, kui tööerakondlased üritasid eelmise valitsuse ajal ehitatud Kärevere silla varingus teha vastutavaks Teedeministeeriumi ühes minister Oskar Kösteriga. Vahekord tööerakondlastega halvenes sedavõrd, et ESTP parlamendirühma koosolekul 31. jaanuaril 1929 arutati koalitsioonist lahkumist. Ei puudunud ka inetu skandaal, kui kogupõllumees Artur Tupits läks 5. veebruaril rusikatega kallale sotsialistist ministrile Leopold Johansonile. Vahejuhtum halvas Riigikogu töö paariks päevaks ja tekitas ajakirjanduses palju kõmu. Pärast füüsilist kallaletungi lõpetasid sotsialistid mõneks ajaks isiklikud läbikäimised kogupõllumeestega. Edaspidi korraldasid kogupõllumehed Riigikogus töotakistusi, pidades kuni 12-tunniseid kõnesid, rääkides aeglaselt ja venitades, kohvitades ja einestades.

Kõige tõsisem rünnak valitsuse vastu toimus 28. veebruaril 1929 Riigikogu istungil. Põllumeeste kogud esinesid erakorralise teadaandega, milles süüdistati riigivanem August Reid võimu kuritarvitamises. Nimelt olevat Rei pärast riigivanema ametikohale asumist jätkanud Böcker ja Ko. tehase hooldaja ametis ja kasutanud riigivanema autoriteeti isiklikuks kasuks. Rünnakuga ühinesid tööerakondlased ja pärast 5. märtsi koosolekut, kus Rei kaitses Riigikogu ees oma tegevust, vihjas Tööerakonna esindaja koalitsioonist lahkumise võimalusele. ESTP keskkomitee otsustas 6. märtsil kriisi vältida ja üritada kompromiss leida – Tööerakonnaga või Tööerakonnata. Asjalood aga nii kaugele ei läinud, erakondade esindajate kohtumise järel jõuti üksmeelele edasise kursi osas.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiiviallikad

Rahvusarhiiv Tallinnas (ERA)

Fond 31 – Riigikantselei

Fond 80 – Riigikogu

Fond 87 – Eesti Sotsialistlik Tööliste Partei

Publitseeritud allikad

Eesti Vabariigi sisepoliitika 1921-1929: dokumentide kogumik. Tallinn; Tartu: Eesti Rahvusarhiiv, 2002.

Riigikogu III koosseis. Täielikud protokollid. VII istungjärg. Tallinn 1928.

Riigikogu III koosseis. Täielikud protokollid. VIII istungjärg. Tallinn 1929.

Kirjandus

Ant, Jüri. *August Rei – Eesti riigimees, poliitik, diplomaat.* Tartu: Rahvusarhiiv, 2012.

Arjakas, Küлло. *Eesti raudtee 140: sissevaateid ajalukku.* Tallinn: Eesti Raudtee, 2010.

Elango, Õie; Ruusmann, Ants; Siilivask, Karl. *Eesti maast ja rahvast: maailmasõjast maailmasõjani.* Tallinn: Olion, 1998.

Graf, Mati. *Parteid Eesti Vabariigis 1918-1934 koos eellooga (1905-1917) ja järellooga (1934-1940).* Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 2000.

Karma, Otto. *Eesti Vabariigi majanduspoliitika. Kaks aastakümnet 1919-1939.* Tallinn: Umara, 1999.

Kirotar, Elmar. Kui kuningas oli Eestis külas. – *Stockholms-Tidningen Eestlastele* 31.10.1950

Lebbin, Herbert-Armin. *Sotsiaaldemokratismi pankrot Eestis.* Tallinn: Eesti Raamat, 1970.

Mägi, Artur. *Kuidas valitseti Eestis.* Stockholm: Törvik, 1951.

Ruusmann, Ants. *Eesti Vabariik 1920-1940: Sisepoliitiline areng.* Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli kirjastus, 1997.

Toomla, Rein. *Eesti erakonnad*. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1999.

Zetterberg, Seppo. *Eesti ajalugu*. Tallinn: Tänapäev, 2011.

Perioodika

Kaja 1928

Maa 1928

Päevaleht 1928; 1929

Rahva Sõna 1928; 1929

Summary

The Ministry of August Rei (1928-1929): formation of government and its policies

In the given Bachelor's thesis the Ministry of August Rei is examined in the period following the dismantlement of Jaan Tõnisson's government until the end of III Riigikogu and ascension of newly-elected IV Riigikogu. The goal of given thesis is to examine following subjects: 1) How and why did Estonia's Socialist Workers Party (ESTP) receive offer to form new government; 2) What kind of situations Rei had to deal with during coalition talks; 3) How much did the programme of potential government change during the talks; 4) How well did the government accomplish its goals during the reign; 5) What kind of problems did government face in parliament; 6) What are the main things government did during the reign in Estonia.

Back then the Ministry of August Rei received a lot of attention. It was the first (and last) government in Estonia, where the Socialist Party was government leader. The main reason why the topic of this thesis was chosen is because the government has been only mentioned in historical literature. There are no in-depth nor specifically general literature of given period.

The Ministry of Jaan Tõnisson resigned in 13th of November of 1928 after one of ministers was about to be discredited due to government policies. Tõnisson tried to control the damage which could have had disastrous results on his party Rahvaerakond in upcoming elections of 1929. After resignation the Chairman of Riigikogu Karl Einbund was tasked to find a suitable and able candidate to form a new government. New candidate was Jaan Soots, one of the leaders of Põllumeeste kogud party. His attempts failed, which Soots announced by 16th of November 1928. There were suspicions that Soots had ulterior motives and wasn't interested in forming a new government.

Soots' failure on 16th of November paved a way to socialists, who had helped Soots to force Tõnisson into resignation. On same day Einbund asked from one of the members of ESTP to whom should he address his new offer to. August Rei was given the task to form a new government. Rei was given a blessing to form a new government from ESTP on one condition – main points of the socialist programme were to be accepted from other potential partners. Otherwise ESTP would step down.

August Rei was given a monumental task. Negotiating with right-wing and centrist parties was no easy thing to do. There were drastic changes in negotiations during the short span of time from 20th of November to 4th of December. Initially Rei began negotiating with Rahvaerakond, Tööerakond and Asunike koondus, but some compromises were to be made. Rahvaerakond demanded Kristlik rahvaerakond to be included in talks, possibly to sabotage any chance for socialists to form a government. After unexpected turn of events the Christians agreed to participate in talks, Rahvaerakond remained unsteady and were removed from the talks. ESTP and other parties realized Rahvaerakond's ulterior motive, which was a failure of talks. Therefore Rahvaerakond was left out of talks and new government was proclaimed on 4th of December of 1928. This was a political victory after the difficult negotiations. Centrists and right-wing parties found socialist programme mostly unacceptable. Tax reform and social reforms were either deemed unnecessary or impossible to finish before the elections. Rei managed to negotiate other parties into approval of programme and thus a socialist-led government was born.

The government was in power from 4th of December 1928 until 9th of July 1929. When ESTP came in power they couldn't be sure about support of socialist electors. In order to determine the approval of Rei's ministry, IV Workers Congress was organised in 29th and 30th of December. Rei received high approval votes from socialists. During the reign government funded state monopolies, initiated new construction of railways, issued new laws which were beneficial for workers class, helped poor people with emergency jobs and signed economic treaty with Soviet Union in hopes of better future. ESTP got along well with Christians and asunikud. Promises were upheld and mutual agreements were carried out. Christians saw their demands fulfilled and as well did asunikud. Social reforms were passed with minor nuisances and few setbacks.

Nuisances and setbacks happened mainly because of Tööerakond. Põllumeeste kogud were very active in opposition and took every chance to cause trouble for government. What is worse – Tööerakond as participating member of government, actively attempted to discredit socialists. When Kärevere bridge collapsed on 14th of December then new government had no responsibility of this, since it was previous governments' fault. Yet Ministry of Transportation was held accountable along with new minister Oskar Köster by members of Tööerakond. Backlashes began to intensify and at some point ESTP considered resigning for good in 31th of January 1929. On 5th of February a member of Põllumeeste kogud physically attacked one of socialist ministers. Enormous scandal followed and work in parliament was halted for days.

Põllumeeste kogud often stalled work in parliament by finding all kinds of excuses and in extreme cases there were 12-hour long speeches made. Most serious attack against stability of government occurred on 28th of February 1929, when the Head of Government (Riigivanem) August Rei was held accountable of abusing power. While accusations were false, it had a large effect on government, which almost collapsed due to Tööerakond's active participation in attacks. Threats were made to leave government, but in the end both ESTP and Tööerakond reconciled and sorted out their differences.

Lisad

Lisa 1. August Rei töökava 16. novembri seisuga¹⁰³

1. Asundamiseseadus ühes eluasemete andmisega
2. Streigi karistamise paragrahvi kustutamine kriminaalseadustikust
3. Surmanuhtluste paragrahvi kustutamine kriminaalseadustikust
4. Töölisvanemate juriidiliste seisukorra kindlustamine
5. Töövõimaluste loomine tööpuuduse vastu võitlemiseks
6. Hoolekande heaoluks ettenähtud oskuste ellukutsumine
7. Summade eraldamine puudust kannatavate vanurite, töövõimetute, leskede ja vaeslaste toetuseks
8. Ehituslaenu võimaldamine väikemaapidajaile ja popsidele
9. Sõjaseaduse kaotamine
10. Omavalitsuste hoolekandeseaduse maksmapanemine
11. Tööaja seadus
12. Kollektiivlepingute seadus
13. Elukalliduse vastu võitlemine
14. Tööliste palgaolude parandamine
15. Riigi kulude vähendamine

Lisa 2. August Rei töökava 20. novembri seisuga¹⁰⁴

1. Jõukamate maksumaksjate maksukoorma säilitamine samal tasemel, kehvematel maksumaksetel kergendada riigieelarvet tasakaalust välja viimata.
2. Sunduslik põllumajanduse kindlustamine ikalduste ja loodusõnnetuste vastu sisse seada.
3. Kartuli väljavedu piirata, et kevadiseks külvihoojaks oleks piisavalt kartulit mida mulda panna.
4. Sotsiaalabi tarbeks muude riiklike kulutuste piiramine, eriti kaitseväge arvelt.
5. Eesti Panga kui riikliku asutuse puhaskasu valitsuse võimkonnast ära võtta ja rakendada otse riigikassasse, mitte maksta kinni üksikute jõukate inimeste miljonitesse sentidesse ulatuvaid võlgu.
6. Tööpuuduse kõrvaldamiseks uute töövõimaluste loomine rahvale. Hädaabitööde kava kokkupanek ja tööde rahvamajanduslikult suuremad kasud. (Senised hädaabitööd polnud küllalt otstarbekohased)
7. Töötada viivitamatult välja asundusseadus, pöörates erilist tähelepanu popsikohtadele ning põllu- ja metsatööliste asundamisele; seada ametisse erilised põllumajanduse instruktorid popsidele
8. Kõrgendada tööstustööliste palku ja välja töötada kollektiivlepingute seadus
9. Narva kosk tööle rakendada
10. Tuleb jätkata hoolekandeseaduse elluviimist. Eriline tähelepanu emade- ja lastekaitsele ning vaestele lastega perekondadele toetust määrata.
11. Korterite elutingimuste parandamiseks sihikindlam ehituspoliitika, et linnas oleks rohkem uusi elukortereid. Linnadele ehituslaenu võimaldamine väikekorteritele, maal ehitamiseks ehituslaenu popsidele ja maata inimestele.

¹⁰³ RA, ERA.87.1.215, l. 23, ESTP Riigikogu rühma koosoleku protokoll, 16.11.1928.

¹⁰⁴ Rahva Sõna 20.11.28, lk 3, 6.

12. Omavalitsuse seaduse väljatöötamist kiirendada
13. Riigiteenijatele vanaduspension määrata
14. Administratiivaparaadi parandamine ja õigusliku olukorra kindlustamine Petserimaal ja Narva-tagustel aladel. Sotsiaalabi andmine sealsetele elanikele.
15. Sõjaseaduse kaotamine.

Lisa 3. August Rei töökava 28. novembri seisuga¹⁰⁵

1. Korruptsioonivastane võitlus
2. Korraldada toetusi puudust kannatajatele, kaasa arvatud ikalduse läbi kahju saanutele
3. Muuta juriidiliste ja füüsiliste isikute tulumaksuseadust
4. Kokkuhoiu teostamine
5. Põllumajapidamiste vabatahtlik kindlustamine, seemneviljaga varustamine
6. Eesti Panga puhastulu riigikassasse
7. Luua uusi töövõimalusi
8. Sõlmida kaubandus- ja majanduslepinguid, mis tagaksid Eesti põllumajandus- ja tööstussaadustele soodsamad ja suuremad turud
9. Töötada välja ja viia ellu Asunduskapitali seadus.
10. Muuta väikemaapidamised elujõulisemaks juurdelõigete läbi. Varustada maaga põllu-, metsa- ja käsitöölisi.
11. Parandada rannarahva ja kalameeste olukorda
12. Korraldada seadusandluse teel agronoomilist nõuannet
13. Lahendada põllumajandussaaduste müügi ja väärtuse säilitamise küsimused
14. Edendada töösukusi nii põllumajanduse, tööstuse kui ka käsitöö alal
15. Riigi tähtsaimad loodusvarad (k.a Narva kosk) peavad jääma riigi kätte
16. Kujundada kavakindel ehituspoliitika uute elamute püstitamiseks maal ja linnas

¹⁰⁵ Rahva Sõna 30.11.28, lk 1.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, **Mati Liim** (sünnikuupäev 21.12.1993),

annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „August Rei valitsus (1928-1929): moodustamine ja tegevuse põhijooned“

mille juhendaja on Ago Pajur,

reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 28. mai 2018.